

EL TEATRE LLATÍ

- L'edifici del teatre
- Les representacions escèniques
- Els gèneres teatrals

La comèdia

La comèdia llatina

Plaute

Terenci

La tragèdia

La tragèdia llatina

Sèneca

Gèneres d'origen itàlic

La *fabula atellana*

El mim

L'edifici del teatre

Al començament els teatres romans eren de fusta i desmuntables. Però a partir del segle I aC a Roma es van començar a construir teatres de pedra segons els models grecs. El teatre grec es dividia en tres parts ben diferenciades: la graderia, on seien els espectadors; l'*orchestra*, un espai circular on cantava i ballava el cor; i les construccions de l'escenari: una plataforma on actuaven els actors i un edifici que feia de teló de fons, magatzem i vestidors (*scaena*). Els romans van seguir bàsicament aquesta estructura, però van introduir-hi innovacions per millorar-los:

- Els grecs construïen els teatres sobre la falda d'una muntanya, per poder posar els seients en forma esglaonada en forma de grades. Els romans també aprofitaven sovint el pendent per recolzar-hi la graderia. Tanmateix, quan no disposaven d'aquest avantatge, eren capaços fer teatres com a edificis independents, en els quals la graderia (*cavea*) descansava sobre un sistema d'arcs i galeries de formigó, de manera que podien edificar teatres a qualsevol lloc, fins a les zones més planes, sense dependre del relleu. La façana exterior era formada de fileres d'arcs disposades en diversos pisos.
- L'orquestra (*orchestra*), que en el teatre grec d'època clàssica era completament circular, va esdevenir semicircular en el teatre romà. També va canviar-ne la funció: ara hi seien els espectadors més importants.
- Els romans feien l'escenari (*proscenium* o *pulpitum*) més ample.
- La *scaena* en el teatre romà es construïa tan alta com la *cavea*, de manera que el teatre quedava tot tancat en un semicercle. La façana que donava a l'interior (*frons scaenae*), ornada amb dos o tres pisos

de fileres de columnes, tenia tres portes cap a l'escenari i servia de decorat permanent per a totes les obres.

Tant el teatre grec com el romà eren a l'aire lliure. Tant sols es cobria de vegades amb una lona. La *cavea* solia estar dividida en tres sectors per a públics de diferents classes socials: les classes altes a les grades més pròximes a l'escenari i les classes baixes en la resta.

A Roma el més important va ser el de Pompeu, amb una capacitat per a 27.000 espectadors. A la península Ibèrica els més ben conservats són el de Mérida (5.500 espectadors) i el de Sagunt. En canvi, les restes del de Tàrraco es troben molt malmeses.

Les representacions escèniques

Les representacions que tenien lloc en el teatre competien en desavantatge amb els jocs de circ i d'amfiteatre com a espectacle programat per a alguns dels festivals religiosos anuals. N'eren els més importants els *Ludi Megalenses* (4-10 d'abril), en honor de Cíbele, els *Ludi Apollinares* (6-13 de juliol), consagrats a Apol.lo, i els *Ludi Romani* (4-19 de setembre), dedicats a Júpiter. A les representacions d'aquestes festivitats se n'hi afegien altres d'extraordinàries en ocasions, com els triomfs militars o els funerals d'algun personatge notable.

Els edils eren els encarregats a Roma d'organitzar els espectacles. Contractaven una companyia teatral (*grex*) i el seu director (*dominus*), que no solament dirigia, sinó que també actuava, i comprava la peça al poeta.

El número d'*actores* o *histriones* eren cinc o més. Els actors professionals estaven socialment mal considerats, almenys durant la República, de manera que no podien ser ciutadans, com ho eren a Atenes, sinó esclaus o lliberts. En època de l'Imperi, en canvi, els actors famosos van convertir-se en estrelles, fins a l'extrem que alguns membres de l'alta societat, com l'emperador Neró, van caure en la temptació d'actuar.

No hi havia actrius, excepte en el mim, i els papers femenins els representaven homes, incongruència dissimulada per les màscares (*personae*) que duïen, i per la indumentària, que, segons el personatge, corresponia a uns estereotips.

El teatre llatí era gairebé sempre en vers, i hi tenia un lloc important la música, escrita per un compositor diferent de l'autor. Hi havia abundants escenes cantades (*cantica*), entre diversos personatges o en solitari, amb acompanyament de flauta. Per això cada companyia incloïa un o més cantors que executaven els *cantica*, mentre els actors feien en silenci els gestos adequats.

Els gèneres teatrals

El teatre literari llatí va néixer quan el 240 aC van ser representades una tragèdia i una comèdia adaptades del grec al llatí per Livi Andronic. Els gèneres tràgic i còmic, que constituïen el teatre culte, van continuar seguint els models grecs, però també hi va haver una altra tradició de teatre nascuda a Itàlia i de caràcter popular, de la qual sorgeixen la *fabula atellana* i el mim.

Pel que fa a la comèdia i la tragèdia, hom pot distingir els següents tipus:

- *Fabulae palliatae* Comèdies de temàtica i ambientació grega
(els personatges masculins vesteixen el pallium, un tipus de capa característica dels grecs)
- *Fabulae togatae* Comèdies de temàtica i ambientació romana
(els personatges masculins porten la toga característica dels romans)
- *Fabulae cothurnatae,* Tragèdies temàtica i ambientació grega
o *Tragoediae* (els personatges porten els *cothurni*, un tipus de sabata de talons alts característic de la tragèdia grega)
- *Fabulae praetextae,* Tragèdies temàtica i ambientació romana
o *fabulae praetextatae* (els protagonistes masculins porten la *toga praetexta* característica dels romans benestants)

La comèdia llatina

Diversos autors –Livi Andrònic, Nevi, Plaute, Cecili Estaci i Terenci– van escriure *fabulae palliatae* (o comèdies pal·liades), però només queden obres senceres de Plaute i Terenci.

Tal com han estat transmeses, les comèdies de Plaute i Terenci comencen generalment amb dos elements no originals dels seus autors (són escrites per una mà diferent i posterior a la de l'autor) que aporten dades molt valuoses per a l'estudi d'aquests comediògrafs i d'aquest tipus d'obres:

- les *didascaliae*, notícies en prosa sobre la data, autor, títol, detalls de la representació, etc., que apareixen sempre a les obres de Terenci però que falten a bona part de les de Plaute
- els *argumenta*, resums en vers de l'obra, que poden dur en acròstic el títol o tema de la comèdia

Al text pròpiament dit pertany el *prologus*, en el qual normalment un personatge de l'obra feia un resum de l'argument d'aquesta (al públic romà, com al grec, l'interessava més el desenvolupament de l'acció que no la

intriga en si mateixa, la qual cosa explica que hom els pogués explicar tot tipus de detalls sobre l'argument abans del començament de l'obra).

La comèdia llatina imita la Comèdia Nova atenesa, el principal representant de la qual va ser Menandre. Tant l'una com l'altra són una comèdia de caràcters amb un argument d'embolics i confusions. Sempre acaba amb un final feliç, sovint amb la trobada d'un pare amb un fill seu o una filla que havia perdut quan eren petits, reconeixent-los per una marca o un objecte. També acostuma a haver-hi un conflicte amorós, com el cas d'una parella d'enamorats als quals el seu pare no els deixa casar-se. Els personatges són arquetípics: el vell de mal geni, el seu astut esclau que sempre l'enganya i li pren diners, el noi i la noia, el militar fatxenda, la prostituta, l'alcauot sense escrúpols...

Els autors romans partien d'una obra original grega que prenien com a model, però sovint no es limitaven a adaptar-la o a traduir-la al peu de la lletra (fent aleshores una *imitatio*), sinó que la tractaven amb molta llibertat, allargant o escurçant els diàlegs o els monòlegs en afegir-hi llocs comuns propis del gènere, i fins i tot podien introduir en la seva obra una escena o un personatge d'alguna altra comèdia grega (es tracta de l'anomenada *contaminatio*), cosa possible pel caràcter recurrent de temes i personatges.

Els personatges tenen noms grecs, molt complicats i ridículs per als romans, els actors porten els vestits típics grecs, i el lloc de l'acció és sempre una ciutat grega.

Una diferència important de la comèdia llatina respecte de la Comèdia Nova de la qual deriva és el lloc destacat que hi tenen la música, el cant i la mímica. En efecte, mentre que la Comèdia Nova no incloïa música dins l'obra, a la llatina, i sobretot a Plaute, les parts cantades i les parts recitades amb acompanyament musical eren majoritàries.

Plaute

Plaute va viure a cavall dels segles III i II aC (250-184 aC). Va ser l'autor que més èxit va tenir entre el públic, perquè era un home de poble i escrivia comèdies per a les classes més baixes, amb un llatí en general molt col·loquial. Justament l'originalitat de Plaute és el seu llenguatge vigorós i expressiu, que va des de l'obscenitat i l'insult més groller a l'estil líric i la paròdia de la tragèdia. No té cap preocupació moral o intel·lectual, només vol divertir i fer riure el seu públic.

S'han conservat 21 de les seves comèdies, entre les quals:

- *Aulularia* (*La comèdia de l'olla*): un vell anomenat Euclió troba una olla plena d'or a casa seva i ho manté en secret per por que no la hi robin. Promet la seva filla a un veí ric, Megador, sense saber que està embarassada del nebot d'aquest.
- *Amphitruo* (*Amfitrió*). És l'única comèdia antiga conservada amb argument basat en un mite. Júpiter pren la forma d'Amfitrió per unir-se a la seva fidel esposa, anomenada Alcmena, mentre que Mercuri,

sota la figura de Sòsia, esclau d'Amfitrió, vigila l'entrada de la casa. L'obra acaba amb el part doble d'Alcmena, del qual neixen dos bessons. Un d'ells, Hèrcules, és fill de Júpiter; l'altre, d'Amfitrió.

- *Bacchides (Les Baquis)*. Dos joves tenen relacions amb dues prostitutes bessones anomenades Baquis. Crísal, l'esclau d'un d'ells, Mnesíloc, pren amb enganys al seu vell amo Nicòbul diners per salvar una de les Baquis d'un soldat que l'ha comprada.
- *Miles gloriosus (El soldat fanfarró)*
- *Menaechmi (Els bessons)*

Els personatges de Plaute no presenten la complexitat psicològica dels de Menandre, sinó que són simples estereotips que es repeteixen d'una comèdia a una altra. Respecte als models grecs, tendents al realisme, l'autor romà potencia aquells personatges còmics com l'esclau o el paràsit, alhora que exagera, de manera fins i tot grotesca, certs trets ridículs d'aquests mateixos o d'altres personatges (la voracitat del paràsit, la vanitat del soldat, etc.), aconseguint així uns resultats molt divertits.

- *Adulescens* (el jove): molt enamorat, babau, depèn del seu esclau per solucionar els seus problemes, en són exemples Licònides (*Aulularia*) i Mnesíloc (*Bacchides*).
- *Senex* (el vell): és sever, colèric i avar, però això no li impedeix ser contínuament enganyat per l'esclau astut, com a Euclió (en *Aulularia*) o Nicòbul (en *Bacchides*).
- *Servus* (l'esclau): és el protagonista de la comèdia de Plaute; n'hi ha de dos tipus:
 - l'esclau astut, que és enredaire, mentider, irrespectuós, sense escrúpols a l'hora d'ajudar el seu jove amo, i que esdevé el motor de la intriga de l'obra, salvant amb enganys i inesgotable enginy les dificultats que se li apareixen fins a aconseguir un final feliç (per exemple, Crísal a les *Bacchides*).
 - l'esclau assenyat, en canvi, és respectuós, responsable, lleial i de vegades babau (com Sòsia a l'*Amphitruo*).
- *Virgo* (la donzella): l'enamorada, rarament apareix en escena.
- *Meretrix* (la cortesana): hi ha la fidel al seu amant i s'hi manté fidel fins que a la fi es reuneixen tots dos, i la professional que, com ara l'Eròcia dels *Menaechmi*, és cínica i cobdiciosa.
- *Vxor* (l'esposa): sovint caracteritzada com la senyora rica de caràcter dominant i de mal geni.
- *Parasitus* (el paràsit): un mort de gana disposat a tot per alimentar la seva fam insaciable: adular, humiliar-se... (n'és un exemple el Raspall dels *Menaechmi*).

Terenci

Terenci, d'origen nord-africà, va viure al segle II aC (morí el 159 aC). Va ser esclau d'un senador que aviat li va donar la llibertat. Va morir jove, als 25 o 35 anys, en un viatge a Grècia, segons algunes versions a causa d'un naufragi.

Terenci no va aconseguir tant d'èxit com Plaute, perquè era un autor proper a la noblesa i més allunyat del poble, amb un llenguatge més culta i una gran preocupació moral. Tot i que tots dos tenen els mateixos models de

la Comèdia Nova grega, les diferències entre les obres de l'un i de l'altre són molt grans, fet que demostra la llibertat creativa dels còmics romans: Plaute tendia a exagerar les escenes més còmiques, a fer més caricaturescos els personatges, a buscar els arguments més moguts, mentre que Terenci tendia a suavitzar la comicitat buscant més el somriure que les grans riallades.

Per altra banda, la influència grega és més accentuada en Terenci, que pertanyia al cercle dels Escipions, mentre que en Plaute conviu amb la itàlica.

Va escriure sis comèdies: *Adelphoi* (Els germans), *Andria* (La noia d'Andros), *Eunuchus* (L'eunuc), *Hecyra* (La sogra), *Heautontimorumenos* (El qui es tortura a ell mateix), *Phormio* (Formió).

La tragèdia llatina

Cal distingir dos tipus de tragèdia, segons la seva temàtica:

- la *tragoedia* s'inspirava directament en els grans tràgics atenesos, especialment en Eurípides (així doncs, els seus arguments provenien dels mites grecs).
- la *fabula praetexta* (o *praetextata*) tractava d'algun episodi de la història de Roma, i per tant era originalment llatina, encara que sí que va prendre l'estructura de les tragèdies gregues.

La tragèdia no va tenir entre els romans l'èxit de públic de la comèdia. El seu moment d'esplendor va ser durant la república, en què s'hi van dedicar autors com Nevi i Enni, el qual va escriure, entre altres, la *praetexta* titulada *Sabinae*. Tanmateix, les últimes mostres del gènere són de l'època de l'imperi, com les de Sèneca, tot i que no són ja obres destinades a ser representades, sinó solament llegides en un cercle d'amics.

Sèneca

De les tragèdies de Sèneca se n'han conservat nou *fabulae palliatae*: *Medea*, *Èdip*, *Fedra*, *Agamèmon*, *Hèrcules a l'Eta*, *Hèrcules foll*, *Tiestes*, *Fedra*, *Les fenícies*, *Les troianes*

Les de Sèneca són les úniques tragèdies de la literatura llatina que han perdurat, a part d'una *fabula praetexta* titulada *Octàvia*, anònima, tot i que és atribuïda tradicionalment a Sèneca.

Sèneca pren com a models els tràgics grecs i llatins anteriors, sobretot Sòfocles i Eurípides, però introduint-hi grans canvis, barrejant elements de dues tragèdies diferents (*contaminatio*) i alterant la finalitat mateixa dels originals per defensar-hi les seves pròpies idees filosòfiques.

Sèneca va utilitzar la tragèdia no només per mostrar el conflicte entre la passió enfollida (*furor*) i la raó (*ratio*), sinó per representar també les intrigues més sagnants de la família imperial i les injustícies de la tirania, dominades per l'incest, el parricidi i una set insaciable de poder. La filosofia política de les tragèdies de Sèneca es resumeix en la idea que el rei mai no ha de recórrer a la violència i ha de recolzar-se en la llei, un rei que, per

oposició al tirà, i com a bon estoic, compta entre les seves principals virtuts amb la clemència, però alhora és excessivament vulnerable i està massa exposat a convertir el seu govern just en una tirania.

L'apòcrifa *Octàvia*, d'un marcat caràcter senequià, sens dubte sorgida del cercle dels Anneus, representa un duríssim al·legat contra la tirania de Neró i tal vegada una apologia de Sèneca.

Gèneres d'origen itàlic

La fabula atellana

Anomenada així perquè s'hauria originat, cap al segle IV aC, en la ciutat d'Atel·la, a la Campània, la *fabula atellana*, originàriament en llengua osca, va ser un gènere netament popular que presentava un argument d'embolics i força improvisat pels mateixos actors. Els personatges eren sempre els mateixos, amb un nom, mascare i vestits fixos: *Maccus* (el pallaso, voraç, calavera, babau enamorat i burlat); *Bucco*, que ve de *bucca*, 'boca' (el paràsit golafre, xerraire, famfarró i mentider); *Pappus*, d'un mot grec que vol dir 'avi' (el vell decrepit i rondinaire sempre corrent darrera la seva dona o la seva guardiola); *Dosennus*, relacionat amb *dorsum*, 'llom' (un pobletà geperut, espavilat i pedant, caricatura de l'endevinaire). Per aquestes característiques la *fabula atellana* ha estat sovint considerada un precedent de la *Commedia dell'arte* i dels seus personatges (Arlequí, Pantaló, Potxinel·la).

El mim

El mim era un espectacle dramàtic de molt d'èxit entre el poble. Pretenia dur el realisme a l'extrem i, amb la intenció d'imitar la vida, eliminava totes les convencions escèniques: els actors no portaven màscares ni sabates de taló alt, els papers femenins eren interpretats per actrius, que tenien fama de dones lleugeres i no els feia res mostrar els seus encants. Els arguments eren plens de violència, truculència i obscenitat, i el pretès realisme va arribar en ocasions al punt de practicar l'acte sexual davant el públic i de substituir, quan un personatge havia de morir a l'escena, l'actor per un condemnat a mort i executar-lo de veritat enmig dels turments més cruels.

Els personatges van esdevenir caricaturescos i el text va perdre importància, de manera que els actors podien improvisar. Una de les situacions més típiques era el triangle: el marit que arribava d'improvís quan la muller era amb l'amant i aquest s'havia d'amagar en un cofre. També era freqüent la paròdia mitològica.